

ne ir jos panaudojimas konkretybei atskleisti sudaro normatyvinę metodo funkciją. Teorijos kuriamos, remiantis konkrečių praktiniu patyrimu, o jų panaudojimas jutimiškai konkretybei pažinti organiškaai sujungia teoriją ir metodą. To, anot pranešėjo, negalima užmiršti, tiriant visuomenės reiškinius.

A. Katalynas (LTSR MA) pranešime „Estetinis suvokimas kaip gnoseologinės analizės objektas“ tvirtino, kad estetiškumas, kaip vertybė, egzistuoja tik tada, kai objektas atitinka subjekto poreikius, todėl gnoseologinis požiūris į estetinį suvokimą esąs nepagrįstas. Pranešėjas neigė estetinio suvokimo pažintinio turinio, nes vertybinis suvokimo aspektas yra griežtai neatskiriamas nuo pažintinio. Estetinio suvokimo aiškinimui esąs nepriimtinas nei kraštutinis gnoseologizmas, nei kraštutinis antignoseologizmas.

Diskusijose kalbėję J. Lazauskas, J. V. Vinciušas, R. Pavilionis, K. Stoškus ir kt. pareiškė pranešėjams kai kurių kritinių pastabų, pasikeitė nuomonėmis.

E. Gendrolis

KALBOS FILOSOFIJOS SIMPOZIUMAS

1974 m. gegužės 14–16 dienomis Jerevane vyko simpoziumas „Metodologinės ir loginės kalbos problemos“. Jį surengė Jerevano universiteto Dialektinio materializmo ir logikos katedra (katedros vedėjas Armėnijos MA akademikas G. Brutianas). Simpoziume dalyvavo minėtos katedros, Armėnijos MA Filosofijos instituto bei Kalbotyros instituto mokslininkai, taip pat svečiai iš kitų šalių mokslo įstaigų ir aukštųjų mokyklų (V. Celiščevas iš Novosibirsko, A. Koršunovas, A. Leontjevas, I. Narskis iš Maskvos, V. Štofas iš Leningrado, A. Ujomovas iš Odesos, S. Vasiljevas iš Kijevo ir kt.). Trijose simpoziumo sekcijose („Metodologinės kalbos problemos“, „Loginės kalbos problemos“, „Kalba ir visuomenė“) buvo perskaityta daugiau kaip 30 pranešimų. Juose dominavo tokie klausimai: kalbinis pasaulio vaizdas, jo vaidmuo pažinime, reikšmės problema.

Apie kalbos vaidmenį pažinimo procese kalbėjo akad. G. Brutianas. Pažymėjęs, jog žinojimas turi kalbinį pobūdį

ne tik ta prasme, kad kalba yra žinių egzistavimo forma, bet ir ta, kad kalba specifiškai veikia žinojimą, pranešėjas pasaulio atspindį traktavo kaip sudėtingą dviejų modelių - minties (M_1) ir kalbinio modelio (M_2) — sąveiką. Kalbinis modelis (M_2) savo ruožtu skaidomas į pasaulio vaizdą, formuojamą natūraliosios kalbos priemonėmis ($M_{2\lambda}$), ir pasaulio vaizdą, formuojamą dirbtinės kalbos priemonėmis ($M_{2\mu}$). $M_{2\lambda}$ yra specifiskas kiekvienai natūraliai kalbai, o $M_{2\mu}$ — invariantiškas. Be to, $M_{2\lambda}$ sudaro baigtinę aibę, o $M_{2\mu}$ potencialiai begalinę aibę, kadangi dirbtinės kalbos sąvokimo aparato priemonėmis galima kurti vis naujus pasaulio modelius. Informaciniu požiūriu, $M_{2\lambda}$ apimtis didesnė už M_1 apimtį: $M_{2\lambda}$ apima visą M_1 informaciją, koduojamą natūraliosios kalbos priemonėmis, bei specifinę $M_{2\lambda}$ informaciją. Neleistina nei ignoruoti, nei hipertrofuoti skirtumo tarp M_1 ir $M_{2\lambda}$: priešingu atveju mes skurdintume pasaulio vaizdą arba sutapatintume jį su kalbiniu mikrokosmu, sąlygojamu vien tik konkrečios kalbos specifikos. Santykį tarp M_1 ir $M_{2\lambda}$ suprasime teisingai, jei sugebėsime atskleisti invariantišką $M_{2\lambda}$ turinį (t. y. informaciją, nepriklausomą nuo konkrečios kalbos specifikos), atsižvelgdami į tai, kad jis visiškai sutampa su M_1 , kad jo pakanka pažintinei individo orientacijai pasaulyje, kad jis yra būtina žmonių, kalbančių skirtingomis kalbomis, bendravimo ir savitarpio supratimo sąlyga (žinoma, gnoseologiniu, bet ne socialiniu aspektu); kitaip tariant, jei įvertindami skirtumą tarp M_1 ir $M_{2\lambda}$, M_1 aibei taikysime lingvistinio papildomumo principą. Šio principo nereikia taikyti, nustatant santykį tarp M_1 ir $M_{2\mu}$, kadangi informaciniu požiūriu šie modeliai tapatūs.

Didelį susidomėjimą ir diskusijas sukėlė TSRS MA Sibiro skyriaus Filosofijos sektoriaus vedėjo dr. V. Celiščevo pranešimas apie argumentų „nuo kalbos į pasaulį“ evoliuciją šiuolaikinėje formalojoje logikoje.

Platono idėjų teorijoje iškelta kalbos ir ontologijos santykio problema paliko atgarsį šiuolaikinės logikos raidoje. A. Meinongo negalimų objektų teorija, G. Fregės abstrakčių objektų teorija (kurioje ženklui priskiriamas ne tik denotatas, bet ir konceptas), ankstyvojo

B. Raselo terminų teorija (kurioje visi įvardinami objektai laikomi egzistuojančiais) – visos šios teorijos, pranešėjo nuomone, yra vienokios arba kitokios kraštutinio platoniškojo realizmo atmainos. B. Raselo deskripcijų teorijoje išryškėjusį atsisakymą nuo kraštutinio realizmo pozicijų sąlygojo „grubios realybės“ jausmas bei atitinkamos loginės teorijos neprieštaringumo postulatas, toje teorijoje atsiverianti galimybė išspręsti loginius paradoksus. Pagal deskripcijų teorijos pagrindu suformuluotą loginę koncepciją ne visus žodžius ir ženklus atitinka egzistuojantis objektas. Be to, sprendžiant ontologinius klausimus, nuo grynai filosofinių samprotavimų buvo pereita prie kalbos sistemų atitinkamų aspektų analizės, stimuliavusios stiprėjimą nominalistinių tendencijų, kurios susijusios su kalbos priemonių ekonomija bei kalbos sistemų patogumu. Analitinės procedūros, eliminuojančios tokias kalbos išraiškas, kurios nežymi egzistuojančių objektų, buvo pagrįstos matematinės logikos priemonėmis. A. Vaithedo ir B. Raselo „Principia Mathematica“ L. Vitgenšteinas paskelbė idealia kalba, t. y. kalba, izomorfiška realybei. Egzistuojančiais buvo pripažinti ne objektai, atitinkantys kalbos išraiškas, bet faktai, kurie atsispindi kalboje; argumentuojant „nuo kalbos į pasaulį“, paskirų objektų vietą užėmė realybės struktūra. Vienintelės idealios kalbos postulato buvo atsisakyta tolesnėje matematinės logikos raidoje. V. Kvaino nurodytas formalizuotų kalbų loginis egzistavimo kriterijus leido nusakyti tomis kalbomis grindžiamų teorijų ontologiją. Šis kriterijus yra B. Raselo pasiūlytų analitinių procedūrų apibendrinimas; tačiau jis nėra nei nominalistinis, nei platoniškas principas, nei leidžia atskleisti tik tą ontologiją, kurią suponuoja teorija. Standartinė kvantorinė teorija buvo paskelbta kanonine kalba, duodančia galimybę išreikšti teorijos ontologines bei egzistencines prielaidas. Tokių kalbos kanonizavimą motyvavo sunkumai, atsiradę, kuriant semantikas, patenkinančias įvairias logines sistemas, kurios skiriasi nuo pirmo laipsnio logikos. 7-ame dešimtmetyje sukurtose įvairių loginių sistemų (jų tarpe modalinių logikų) semantikose jau neapsiribojama ekstencionaliniais objektais: tų teorijų on-

tologija apima galimus objektus, virtualias klases, įvairias intencionalias esybes. Netgi kanoninė kalba imama interpretuoti taip („substitutyvinė semantika“), kad teorijos ontologijos išaiškinimo klausimai pasidaro irrelevantiški tos teorijos kalbai. Naujas standartinės kvantorinės teorijos formulavimas modelių teorijos („galimų pasaulių“) terminais, pasiūlytas suomių logiko J. Hintikos, leido paneigti L. Vitgenšteino tezę apie kalbos ir realybės izomorfizmą. Šiuo požiūriu, kalbos priemonės tėra „statybinė medžiaga“ adekvaciai pasaulio vaizdui kurti; pati kalba nenusako realybės struktūros. Apžvelgęs argumentavimo „nuo kalbos į pasaulį“ raidą šiuolaikinėje logikoje, pranešėjas priėjo prie išvados, kad pačios logikos bei jos taikymo filosofinei analizei evoliucija paneigė neopozityvizmo skelbtą supaprastintą to argumentavimo schemą. Kuriant mokslinį pasaulio vaizdą, naudojamos įvairiomis loginėmis sistemomis, atspindinčiomis realaus pasaulio objektus ir jų tarpusavio santykius.

Prof. I. Narskis, kalbėjęs apie universalijų problemą loginėje kalbos analizėje, pažymėjo, kad reikia laikyti klaidingu požiūrį, jog loginė analitinė kalbos priemonių analizė atliekama daugiausia nominalistine dvasia. Tokių iliuzijų pagimde pozityvistiniai Vienos ratelio teorizavimai; dėl to ekstencionalinės logikos išstūmė intencionalinių logikų tyrinėjimus. Būtina pripažinti skirtumus, glūdinčius tose kalbose, kurias vartoja filosofai, logikai ir lingvistai. Dažnai esti taip, kad tos pačios problemos – tatau liečia ir universalijų klausimą – formavimo skirtumai priklauso nuo to, kokiomis kategorijomis operuojama. Pavyzdžiui, jei atspindžio teorijos ribose atliekamai metodologinei kalbos analizei vartojamos ženklo, reikšmės ir designato kategorijos, tai loginės simbolinės tradicijos atstovus dažnai patenkina ženklo ir referento kategorijos; kai pastaroji kategorija apima konkrečias ir abstrakčias esybes, tolstama nuo nominalistinės ir artėjama prie platoniškosios universalijų sampratos. Ir nominalistai, ir „realistai“, naudodamiesi dviejų kategorijų schema, kaltina materialistus „psichologizmu“, o materialistai labiau pagrįstai prikiša nominalistams ženklių fetišizmą. „Formalių ontologijų“ šalininkai seno „nominalizmo

ir realizmo" ginčo sprendimą mato teorinių kalbų skirtumuose. Taip dviejų kategorijų schema įgauna jau ne kalbinį, bet ontologinį ir, be to, pozityvistinį pobūdį. Pranešėjo įsitikinimu, dėl to kyla reikalas marksistiškai įvertinti tokią metamorfozę.

Simpoziume daug diskutuota reikšmės filosofines problemas klausimu. Prof. V. Stofas, siedamas šią problemą su bendru ženklų ir ženklinės veiklos vaidmeniu bei vieta pažinimo ir komunikacijos procese, nurodė, kad kibernetikos ir informacijos teorijos raida išryškino naujus tos problemos aspektus. Tačiau, nepaisant pasiektų rezultatų svarbos, šios problemos sprendimo semiotikoje ir matematinėje logikoje negalima laikyti patenkinamu; ne tik todėl, kad joks grynai techniškas sprendimas negali pakeisti gnoseologinio sprendimo, bet ir todėl, kad daugelis semiotinių ir loginių studijų, pranešėjo nuomone, yra „užsikrėtusios“ pozityvistinėmis bei pragmatistinėmis behavioristinėmis idėjomis. Ypač ydinga V. Stofas laiko tokią tendenciją, kai ženklai — socialinės veiklos elementai ir bendravimo priemonės — tapatinami su bet kokiais signalais, kaip materialiais informacijos nešėjais. Netgi tiriant pažintinę ženklų reikšmę, nereikėtų pamiršti skirtumų tarp semantikos bei gnoseologijos ir atsižvelgti į tai, kad šių teorijų tiriamų objektų sritis nėra tapačios.

Prof. Abramianas (Jerevanas) savo ruožtu argumentavo, kad „reikšmė“ visiškai nesanti filosofijos kategorija. Ji priklausanti semiotikos, taip pat specialių mokslų — logikos ir lingvistikos — kompetencijai. Paverčiant „reikšmę“ filosofijos sąvoka, ji atplėsiama nuo tos dirvos, kurioje ir tegali tarpti.

S. Grigorianas (Jerevanas) reikšmę traktavo kaip imanentinę kalbos savybę ir ragino atsižvelgti į ne mažiau svarbų ekstralingvistinį jos komponentą. Kad mėginimai paaiškinti reikšmę būtų efektingi, pranešėjo nuomone, būtina kalbos medžiagoje išskirti hierarchiškai nelygiavertčius predikacijos lygius. Vieninteliu adekvātu ir ontologiškai relevantišku predikacijos lygiu pranešėjas laiko ne vieną ar kitą lingvistinę formą, bet patį visuomeninį komunikacijos subjektą, vartojančių lingvistines formas.

Šios apžvalgos autorius skaitė pranešimą apie kalbos išraiškų prasmingumo kriterijų nustatymą ir kalbines minties išreiškimo galimybes. Tezė apie absoliučias išreiškimo galimybes šiandien laikoma viena fundamentaliausių generatyviniame transformaciniame kalbos modelyje. Ji yra neatsejamai susijusi su teorijos tvirtinimais apie lingvistines universalijas, kurios turi įgimtų idėjų pobūdį ir sudaro pagrindą rekursyvaus kalbos mechanizmo, formaliai aiškinančio kalbos vartotojų gebėjimą generuoti bei suprasti naujas kalbos išraiškas. Tokios tezės postulavimas laikomas būtinu, jei norima paaiškinti principinę kalbų, turinčių skirtingas „paviršutines struktūras“, vertimo galimybę. Prieš absoliučią intencionalių esybių postulavimą bei iš jo išplaukiantį tokių kalbos išraiškų semantinių bruožų, kaip prasmingumas, beprasmiskumas, analitiškumas, sintetiškumas, absoliutinumą yra nukreipta amerikiečių logiko V. Kvaino iškelta „radikalaus vertimo neapibrėžtumo“ hipotezė. Šią hipotezę remia ne tik V. Kvaino ontologinio reliatyvumo koncepcija, bet (netiesiogiai) ir gausybė tarpusavyje konkuruojančių formalių kalbos modelių, siūlančių nesuderinamas koncepcijas „giluminių“ struktūrų, kurios atskleidžia semantines išraiškų charakteristikas. Neatmesdami pozityvių rezultatų, kurie gaunami, atliekant natūraliųjų kalbų analizę transformacinės gramatikos rėmuose, bei priimdami V. Kvaino reliatyvistinę „holistinę“ konceptualios sistemos sampratą, šių dviejų konfliktuojančių kalbos semantikos koncepcijų alternatyvos galime ieškoti reikšmės-kontinuumo teorijoje. Pagrindinis šios koncepcijos teiginys yra tas, kad analizuotinos ne kalbų semantinės sistemos, bet bendri individualių kalbos vartotojų konceptualių sistemų (kurios yra nenutrūkstamo neverbalinio-verbalinio pobūdžio) susidarymo ir veiklos principai.

Simpoziume perskaityta nemaža pranešimų apie loginių ir gramatinių kategorijų santykius, diskutuota loginės kalbos analizės klausimais. Simpoziumo dalyviai pareiškė pageidavimą, kad kitas kalbos filosofijos simpoziumas būtų surengtas Vilniuje.

R. Pavilionis